

HISTORIJA

Analogno statutarnim kodifikacijama, naše najstarije *kronike*, tipična djela prethumanističke historiografije (pa čak i neki književni, hagiografsko–legendarni tekstovi) u izravnoj su funkciji jačanja komunalnih autonomija ili potvrde određenih crkvenojurisdiktivnih prava i primatâ. To, dakako, ne znači da ti spisi nisu vrlo važni i za prosudbu lokalnih mentaliteta, upoznavanje institucija društvenog i političkopravnog života ili kulturnog ambijenta pojedinih komunalnih sredina. Najraniji kroničarski spis u nas, kojim je zahvaćeno razdoblje do polovice 12. stoljeća, predstavlja *Ljetopis popa Dukljanina*. Anonimni autor (ili redaktor — Vjekoslav Klaić pretpostavlja da bi to mogao biti Grgur, nadbiskup barski i dukljanski, rodom iz Zadra, koji se odrekao nadbiskupske časti, vratio u Zadar i tu, u samostanu sv. Krševana, umro godine 1195) koji sâm sebe naziva »popom Dukljaninom« (»presbyter Diocleae«) pišući o nastanku spisa izrijekom upućuje na jednu iznimno značajnu činjenicu: za svoje djelo kaže, naime, da ga je — zamoljen od klera dukljanske crkve, starješina i omladine »našega grada« (tj. Bara) — preveo »ex sclavonica littera... in latinam«. U osnovi nastanka Dukljaninova *Ljetopisa* leži crkvenojurisdiktivno suparništvo Bara i Dubrovnika što objašnjava nastojanje autorovo da se upozori na drevnost dukljansko–barske metropolije — njezino se osnivanje stavlja, naime, u isto vrijeme sa salonitansko–splitskom — te da se tako opravda zahtjev papi za ponovnu uspostavu barske nadbiskupije koja je godine 1142. ukinuta i podređena Dubrovniku. Zanimljiva je i simptomatična za našu srednjovjekovnu (i ne samo srednjovjekovnu) pismenost intenzivna jezično–grafijska konverzija što je doživljava Dukljaninov spis na svom putovanju kroz stoljeća od spomenutog nesačuvanog *slavenskog* (glagoljskog, ćirilickog?) izvornika, preko Dukljaninova prijevoda tog izvornika na *latinski* sredinom 12. stoljeća (sačuvan samo u prijepisu Ivana Lucića polovicom 17. stoljeća, prema kojem ga Lucić tada i tiska, godine 1666., pod naslovom *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum* — zajedno s Marulićevim latinskim prijevodom hrvatske redakcije) do pojave »hrvatske redakcije« pisane izvorno *hrvatskom ćirilicom*, nastale u 14. stoljeću (Jagić, Šišić) koja sadrži samo prva 23 poglavlja *Ljetopisa*, uz neke dodatke (gl. 24–28; pored ostalog, tu je pridodan i poznati legendarni tekst o tragičnoj Zvonimirovoj pogibiji kod »Petih crikvah u Kosovi«). Početkom 16. stoljeća, splitski patricij Dmine Papalić našao je taj tekst u Makarskom primorju (u kući kneza Jurja Markovića iz plemena Kačića) »u jedne knjige stare pisane hrvackim pismom« (zapadna ćirilica) koju je prepisao pomno »rič po rič« (negdje između 1509/1510). Prema tome njegovu nesačuvanom prijepisu, Jerolim Kaletić sačini godine 1546. u Omišu svoj prijepis (koji je dospio u vla-

sništvo Ivana Lucića, a ovaj ga pokloni Vatikanskoj knjižnici). Na Papalićevu molbu, Marko Marulić je godine 1510. preveo njegov prijepis hrvatske redakcije *Ljetopisa* na *latinski* »za one koji ne znaju hrvatski« dajući ga u slobodnoj obradi, uz vlastite jezičnoizražajne, a i povjesničke intervencije. Mavro Orbini je godine 1601. objavio *talijanski* prijevod *Ljetopisa*. Dukljaninov je *Ljetopis* vrlo slojevit tekst u kojem se snažno osjeća nazočnost heterogenih elemenata: i narodnotradicionalnih i književnih, hagiografsko–legendarnih u kontekstu stvarnih (ili konstruiranih) povijesnih podataka. Uočljivi su sadržajni segmenti poput *Uvoda* (gdje autor kaže da piše samo ono »što je čuo da je potvrđeno u istinitom pripovijedanju naših otaca i vremešnih staraca«), zatim *Trebinjskog rodoslova* 10. stoljeća, koji je stožerni element i kojemu je na početku pridodan *Spis o Gotima* (*Libellum Gothorum quod latine »Sclavorum« dicitur regnum*) u stvari gotsko–slavenska genealogija do 10. stoljeća s karakterističnom identifikacijom Got = Slaven (*Gothi qui et Sclavi* — gotomanija), na osnovi čega se onda izlaže slavenska (= hrvatska — u hrvatskoj redakciji, ali dijelom i u latinskom, Dukljaninovu, tekstu *Ljetopisa*) povijest od dolaska Gota — Slavena do smrti kralja Seislava (Časlava). U tom se sklopu priča (s temelja građe *Panonskih legendi* o Konstantinu i Metodu) o Konstantinu, njegovu tobožnjem pokrštenju Slavena (u hrvatskoj redakciji: Hrvata), o Tomislavu i ratu s Mađarima, saboru i krunidbi na Duvanjskom polju (»na polju Dalmi« u 9. gl.), o zakonskim knjigama koje se zovu Metodios (u *Ljetopisu* one su »kod Slavena«, u hrvatskoj redakciji »pri Hrvatih se nahode«), ili se raspleće legendarno kazivanje o Radoslavu i Pavlimiru — Belu, utemeljitelju Dubrovnika, i dr. U nastavku (gl. 36) priča se legenda o Vladimiru i Kosari, a na koncu izlaže kronika dukljanskih vladara 11. i 12. stoljeća.

Zbog obilja hagiografske, legendarne i usmenoknjiževne građe utkane u *Ljetopis*, Jagić je (još godine 1867) iznio mišljenje kako taj tekst naše srednjovjekovne pismenosti ima »važnije mjesto u historiji književnosti... kao literarni spomenik nego li kao dokumenat historijski«. Znatno kasnije Ferdo Šišić je, valjda, stoga i nazvao Dukljanina našim najstarijim poznatim književnikom. Zanimljivi su i postupci transpozicije Ćirilova djela u hrvatski ambijent. U 9. glavi Kaletićeva prijepisa se, naime, čita: »I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu harvacku i *istumači iz grčkoga knjigu harvacku...*«. Za putove naše srednjovjekovne pismenosti, tekstovnu komunikaciju i propulzivnost spisâ nije bez značenja zanimljiva činjenica da se u glagoljskom krčkom *Brevijaru popa Mavra* iz godine 1460. osjeća izravan odjek ovih navoda *Ljetopisa*: u službi Solunskoj braći kaže se kako oni »...i vse knigi hr'vat'ske tlmač'še...« (»...i sve knjige hrvatske istumačivši«).

Zanimanje za historiografiju tijekom 12. stoljeća posvjedočeno je i *Korčulanskim kodeksom*, još uvijek ne do kraja istraženom kompilacijom ulomaka kroničarskih tekstova, »kompendijem opće povijesti s gledišta sredovječnog kruga interesa«⁵⁴ (karolinška minuskula, pohranjen u korčulanskoj kaptolskoj riznici). Pored skraćenih izvoda, prepisanih dijelova ili tek ulomaka iz historiografskih spisa, na primjer iz latinskoga prijevoda Euzebijeva (3/4. st.) djela *Historia ecclesiastica chroniata*, Flavijeve *Povijesti Jerusalema*, Eutropijeva (4. st.) spisa *Breviarium ab urbe condita*, zatim iz poznatog djela Paulusa Diaconusa (8. st.) *Historia romana* (ovdje kao kratki prikazi života rimskih i bizantskih careva od Augusta do Konstantina III., tj. do godine 641), *Kronike* Izidora iz Seville (6/7. st.) te indeksâ *Nomina episcoporum urbis Rome* i *Nomina episcoporum ravennatium*, nakon kojih slijedi *Jeronimova poslanica papi Damasusu i odgovor ovoga* (apokrifno). Kodeks sadrži (f 22–60) i izvod iz *Liber pontificalis*, i to je upravo za našu historiografiju najznačajniji njegov dio. Riječ je o tekstu u kojem se nabrajaju pape od sv. Petra do Honorija II. (umro 1130) s interpolacijama što sadrže neke nove podatke (ili potvrđuju već poznate) iz naše povijesti 10–11. stoljeća (npr., one o papi Ivanu X., splitskoj sinodi 925. ili pak one u svezi s Krešimirom IV., ili o odnosima papinstva i Hrvata, zatim prvo spominjanje — prije trogirске apendikule iz 14. stoljeća — dvanaest župana: »...duodecim suis [misli se na Petra Krešimira IV.] iupannis...« i dr.). U okvirima latinske pismenosti s kraja ranog srednjega vijeka, taj je rukopis još jedan dokument koji govori o njezinoj tematskoj raznovrsnosti, razvijenom znanstvenom interesu i širini duhovnog obzorja naših sredina u tom razdoblju.

Historia Salonitana, spis splitskog notara, potom kanonika i arhidakona Tome (1200–1268), zauzima značajno mjesto u razvoju hrvatske historiografije na protegu od hagiografskih legendi i usmene predaje o zbivanjima ili tradicije pisanja eklektičkih zbornika, preko Mihe Madijeva, A Cutheisa, autora *Obsidio Iadrensis* i *Chronica Jadrensis*, Paulusa de Paula, i drugih, do pojave humanističkog, kritički–eruditskog, analitičkog historiografskog koncepta »oca hrvatske historiografije«, Trogiranina Ivana Lucića (Johannes Lucius, 1604–1679), čije glavno djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (Amsterdam, 1666) još i danas, nakon tri stoljeća, nije po mnogim svojim elementima izgubilo vrijednost.

Visoko obrazovan, student bolonjskog Archigymnasiuma, najstarije visokoškolske ustanove u Europi, doktor teologije i prava, Toma, senzibilni registrator zbivanja, svojom je splitskom kronikom, djelom vrsnog stilista i znalca latinskoga, i klasične rimske literature (Vergilija, Salustija, Cicerona, Lukijana) pružio obrazac teksta u kojem se namjera historio-

54 Usp. Vinko Foretić, »Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu«, »Starine HAZU« 46, Zagreb 1965., str. 23–44 (nav. str. 43).

cepia impugnatē salona. Unde obsessa ciuitas.
 & diuisus nauarū exequitū exagitatione congesti
 su. accendit in manib; tomarioz adadiat est. In
 qua obsidione nauarū est pollioni slyus. cui salo
 ninus nom̄ imposuit. Tunc ū magna pars cui
 accit illius destituta fuit. marlotēs eq̄a mun
 gones diuat. ne tomariē te publice rebellate
 ulatū possit. Pacta ergo uictor & pollio cū suo
 exercitu rēsus ē tomari ubi cū magna gl̄a &
 laudis atq̄ upho a senatu p̄loq; tomario suscep
 tus est. de quo in odis concinēs orator dicit. Cui
 exānos honores dalmatice pepit atq̄ upho. Fuit
 cū iste pollio nō ubi a tms stenuus. sed eq̄a po
 arca fecundia insignis. lybtosq; nō nullos lytis me
 atis composuit; De scō dominio. & scō dominione.

Primus latroq; beatus perulus ap̄t̄ qui ab ye
 fusate usq; illi cū repleta euangl̄o xp̄i. nō
 axm̄ ip̄e p̄t̄ inatrua illi cū p̄dicatē. sed
 misit ayarū discipulū suū. sic dicit ad ayino at
 ū. crescentis abya in gatlac̄e. ayarus in dalmac
 q̄. Hic ergo beatus ayarus ad dalmac̄e par
 at adueniens. et ūbu saluarū genarū; illi p̄dicat̄
 nō longo illic a tempore mansit. Sed audiens q̄

Historia Salonitana, Splitski kodeks iz 13. stoljeća. Čuva se u Arhivu kaptola u Splitu.

grafa, nerijetko, vrlo dojmljivo isprepleće s očitovanjem iznimnog promatračkog dara, pripovjedačkog talenta, nedvojbene sposobnosti autorove za književno oblikovanje iskaza. Svjedoče o tome i odlomci o padu Salone, povratku salonitanskih izbjeglica s otokâ u Dioklecijanovu palaču, o Tatarima i tatarskoj provali (o čemu ga je mogao obavijestiti nadbiskup Rogerije),⁵⁵ splitsko–trogirskom ratu (godine 1243), žive slike unutrašnjih splitskih političkih raspri i sukoba ili vješto oslikani portreti pojedinih osoba iz bliže i dalje prošlosti (npr. epizoda s nadbiskupom Dabralisom) ili suvremenika iz kojih, međutim, izbija piščeva snažno emotivna priroda, temperament koji mu nameće pristrano viđenje što je i temeljna crta Tomina pera i životnog stava. Zanimljivo je za prosudbu njegova kroničarskog postupka kako on, ocrtavši vrlo negativno lik nadbiskupa Ugrina, smatra potrebnim — valjda kao protutežu svemu rečenom — na kraju upozoriti na Ugrinovu naobrazbu i učenost u svetim knjigama, na njegov dvanaestogodišnji teološki studij u Parizu ističući da mu je tada njegov stric, kaločki nadbiskup Ugrin, »kupio za veliki novac čitavu Bibliju s komentarima i glosama«. U okvirima jedne kompozicijski skladne, konsistentne cjeline, svi su detalji izvorâ: historiografskih tekstova, diplomatske arhivske građe hagiografskolegendarnih predložaka i predaja, jednostrano podređeni Tominoj optici, njegovoj krajnje subjektivnoj (pogotovo kada se radi o njemu vremenski bliskim zbivanjima i ljudima) interpretaciji povijesti salonitanske i splitske crkve od rimskih, apostolskih vremena do smrti njegova prijatelja nadbiskupa Rogerija iz Apulije (1266). U 13. glavi pod naslovom *Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria* (*Katalog nadbiskupa o kojima postoji uspomena*) pruža podatke dragocjene za kronologiju Trpimirovića: uz ime pojedinog nadbiskupa (osim uz Justina iz godine 840) dodaje ime hrvatskog kneza ili kralja do Držislava; istom će tehnikom usporednog spominjanja nastaviti i u kasnijim poglavljima pri navođenju splitskih nadbiskupa). Od 51 glave Tomine *Historije*, one od 25. nadalje opisuju zbivanja kojima je on bio suvremenikom. Historiografska objektivnost u čitavom njegovu tekstu, međutim, čak i za najstarija razdoblja o kojima piše, ustupa redovito pred imperativom jedne strastvene — čak neobuzdane, kako on to sam kaže — angažiranosti u zbivanjima društveno–političkog i crkvenog života Splita 13. stoljeća, na crti bezuvjetnog očuvanja municipalnih prava, jačanja gradske autonomije i učvršćivanja svijesti. On će stoga, kad je riječ o metropolitanskom pravu i drevnosti primata salonitansko–splitske crkve, polazeći od tvrdnje o njezinu tobožnjem apostolicitetu, prešućivati izvore ili falsificirati podatke o stvarnoj godini osnutka

55 Nadbiskup Rogerije dvije je godine bio, naime, u tatarskom ropstvu i napisao je i epistolu o tatarskom razaranju Ugarske *Carmen miserabile super destructione Hungariae* (...).

splitske nadbiskupije. Izostavlja tako, primjerice, poznate mu zaključke splitskog sabora iz godine 925. na kojem je osnovana splitska nadbiskupija, jer je taj čin svjesno pomaknuo znatno unazad, u nedefinirano doba Ivana Ravenjanina. Toma je opredijeljen za apsolutnu papinsku vlast, protiv bilo kakva upletanja laika u crkvene poslove, na primjer, laičkog prava na sudjelovanje u izboru biskupa, zbog kojeg on — premda nominiran — nije bio izabran za nadbiskupa, protiv presezanja u funkcije gradskog organizma vanjskih sila: i hrvatsko–ugarskih kraljeva i hrvatskih velikaša (uglavnom; ali bilo je knezova iz Zahumlja i dr.) nametnutih za splitske knezove. On je beskompromisno za zaštitu latinskog jezika kao liturgijskog, nasuprot slavenskom, i zagovornik onoga što se nazivalo »regimen Latinorum«, tj. dovođenja na čelo komunalne uprave stranaca Latina (Talijana) čime se mislilo suzbiti pristranost i oslabiti vanjski pritisak (takvih je postupaka bilo i drugdje u zapadnoj Europi). Sâm je Toma, slijedom takva shvaćanja, doveo u Split za potestata sposobnog i učenog Gargana de Arscindisa iz Ankone koji je vrlo uspješno djelovao u smislu poboljšanja rada komunalne administracije, u sređivanju financija, sudstva i organiziranju pravnoga života (Garganov *Capitularium* ili *Tabularium*, manual pravnih propisa i uputa splitske komune — već spomenut ovdje — o kojem izvješćuje Toma u gl. 34. svoje *Historije*).

Odnos arhiđakona Tome prema hrvatskom pučkom elementu, seoskom svijetu izvan gradskih zidina, izravan je posljedak animoziteta prema slavenskom zaleđu uopće, kao ishodištu latentnog pritiska na grad, ali isto tako i one karakteristične medievalne opreke grad — selo. Otuda i njegov izrazito negativan stav prema slavenskom bogoslužju — u njegovoj se *Historiji*, kao i u Dukljaninovu *Ljetopisu*, provodi »gotomanija«, identifikacija Got = Slaven s pejorativnim značenjem i reljefno ocrtanom tezom o »heretiku Metodiju« koji je izmislio »gotska pismena« (= glagoljicu) i »mnoge stvari protiv odredaba katoličke vjere na istom slavenskom jeziku lažuci napisao« (gl. 16). U istom je stilu poznata Tomina, negativno koncipirana interpretacija predaje o glagoljaškom biskupu Zdedi, opatu Potjehi i svećeniku Vulfu vezane uz vrijeme splitskog nadbiskupa Lovre, sinode 1060., te reformnih i protureformnih sukoba na istočnoj obali Jadrana u 11. stoljeću. Nije, dakako, slučajno što Toma od toliko zaključaka splitskog sabora (1060) navodi ovako samo onaj o glagoljici i glagoljanju.

On angažirano piše o pokretu »svećenika na svom jeziku« krčkoga pseudobiskupa Zdede koji se, zajedno s opatom Potjehom i pukom, nagovoren od nekog svećenika Vulfa (Langobarda iz Akvileje?), došljaka na otok i, tobože, papina poslanika, suprotstavio od pape potvrđenoj sinodalnoj odluci o zatvaranju hrvatskih, glagoljaških crkava (o čemu u pismu Aleksandra II. s navedenim sinodalnim zaključcima nema spomena). U na-

Historia Salonitana, Trogirski kodeks iz 1387–1388. Čuva se u Narodnom muzeju u Budimpešti.

stavku teksta Toma kazuje kako je Zdeda — uvjeren od strane Vulfa, koji mu je u Rimu bio tumačem, da ga je papa, primivši ga i odrezavši mu vlastoručno nekoliko dlaka iz brade, posvetio za biskupa — po povratku na otok »krčkog biskupa nasilno protjerao s njegove stolice i sâm, tobože s apostolskom ovlasti, na nju zasjeo... (i) počeo oskvrnjivati božanske tajne posvećivanjem crkava, zaredivanjem svećenika i obavljanjem ostalih biskupskih dužnosti«. Udaren papinim prokletstvima (kao i Potjeha i svi njihovi privrženici, dok je Vulfo lišen svećeničkog reda, išiban, žigosan i bačen »u vječitu tamnicu«), Zdeda (po Tomi »bezbožni sljednik arijanske hereze koji nikako nije odustao od započete drskosti«) »umire sramotnom Arijevom smrću«.

Ova krajnje subjektivna interpretacija krčkih zbivanja iz pera splitskog patricija i crkvenog dostojanstvenika Romana koji ne razumije i prezire slavenski, hrvatski svijet u zaleđu, izvan zidina svoga grada, tipična je i po izrazu za Tomin stav prema bogoslužju na slavenskom jeziku. Hrvatski biskup — glagoljaš za nj je, naime, vrijedan tek zajedljive poruge i uvredljivih epitata poput: »neotesan« (*rudis*), »bezbožni« (*impius*), »budalasti« (*fatuus*), »blesavi« (*malesanus*)... Nedvojbeno, Tomino kazivanje sadrži stvarnu povijesnu jezgru o krčkom pokretu za biskupa »od svoga naroda i od svoga pisma«. Kvarnersko se glagoljaštvo naime, očito uključilo, na crti svojih interesa (i u okvirima uspostavljenih odnosa za i protiv reformi, između biskupija dalmatinskih gradova), u sukobe vezane uz clunyjevski reformizam kao djelatni subjekt na strani »...katoличke, ali protureformne crkve Honorija II«. ⁵⁶ I premda su, prema Tominoj interpretaciji sinodalnih odluka, nakon sinode 1060. i papine potvrde njenih kanona »Sve njihove (tj. glagoljaške, E. H.) crkve bile zatvorene, a oni prestali obavljati službe«, činjenica je da su te odluke tada kao i na sinodu 925., donesene uvjetno: glagoljaši mogu služiti misu »ako nema latinskih svećenika i ako dozvoli papa« (925) ili »ne smiju biti zaredeni ako ne nauče latinski« (1060). U oba je slučaja izbjegnuta kategorička zabrana.

Sačuvani primjerci Tomine *Historije* obrazuju tipičan slijed grafijskih realizacija: *Codex spalatensis*, najstariji sačuvani tekst (u arhivu splitskog kaptola), napisan je *beneventanom* vjerojatno u 80–im godinama 13. stoljeća; *Codex traguriensis*, s kraja 14. stoljeća (1387–88; Narodni muzej u Budimpešti) pisan je *goticom* (varijanta *littera bonnoniensis*), a *Vatikan-ski kodeks*, s razmeđa 14/15. stoljeća, *gotičkim kurzivom*. Inače, u razvojn timeru bogate latinske pismenosti u Europi (i u nas) u uporabi je nerijetko nekoliko tipova pisama usporedo: beneventana, karolina, kan-

56 Nada Klaić, »Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X. i XI. stoljeću«, »Slovo« 15–16, Zagreb 1965., str. 278.

Qualiter et cum quo pacto dicitur se Chroates regi hungarie.
 Olomanus dei gratia filius Vladislavi
 regis hungarie. stans in regno loco pa-
 tris sui. et quia multa strenuitate uige-
 bat. possint totam Chrouaciam usque ad ma-
 re dalmaticam sub suo domino subungere. Venit cum suo
 exercitu usque ad flumen drave. Chroates uero audien-
 tes de aduentu regis congregauerunt exercitum suum et pre-
 para uerunt se ad pugnam. Rex uero audita congregacione
 ipsorum. misit suos nuncios uolens ipsos graciosè tractare
 et pacta cum eis ut uoluerunt ordinare. Chroates
 audita legacione domini regis in toto consilio omnes simul
 acceptauerunt et miserunt. xij. nobiles sapientiores
 de. xij. tribubus Chroacie. Scilicet. comites Gurni. de ge-
 nere. Chacitorum. Comites Ygrini. de genere Chuchatorum.
 Comites Warmagnas. de genere Subbichorum. Comite pri-
 uislaui. de genere. Cudomnichorum. Comites Georgium.
 de genere. Snaichorum. Comites Petri. de genere. Aninthorum.
 Comites Pauli. de genere. Gussichorum. Comites Marti-
 ni. de genere. Hannesii. et de genere. Lapcanorum. Comite.
 priuilaui. de genere. Polidorum. Comites Obzadi. de genere.
 Tarnichorum. Comites Jolem. de genere. Jamometorum.
 Comite Anrogum. de genere. Tugomiroz. Qui ue-
 nientes ad dominum regem ei debitas reuerentiam ex-
 hibuerunt. dominus uero rex ad osculum pacis eos recipiens
 et honorifice tractans ad tales concordias uenit.
 quod omnes predicti teneant suas possessiones ac-
 bona cum omnibus suis pacifice et quiete. Et quod
 non teneatur aliqua predictarum generacio nec eorum uxores
 soluere censum seu tributum regie maiestati presta-
 re. nisi tantum teneant predictam domino regi quam aliquis in uacueret
 sua officina. Tunc si dominus rex mitteret per eis tunc ire debeat
 ad minus cum. x. equis armigeris de qualibet generacione predictarum
 suis expensis usque ad flumen drave. et tunc usque hungariam
 ad expensum domini regis usque quod erant durauerunt debeat permanere.
 et sic extitit ordinatum. De anno domini. m. cc. ij. et c.

Pacta Conventa (Qualiter), 12. stoljeće (prijepis iz 14. stoljeća). Čuva se u Narodnom muzeju u Budimpešti.

celarijska karolina, karolina–gotica (prijelazni tip), gotica... — pri čemu ti tipovi u našoj sredini, prolazeći kroz iste faze kao i na Zapadu, ponekad pokazuju i tragove samostalnog razvoja, morfološke osobitosti. Zbog toga nije lako odrediti definitivno kraj trajanja jednog od grafijskih tipova (već i zbog veće ili manje konzervativnosti pojedinih skriptorijâ). S obzirom na beneventanu, prema sadašnjim spoznajama, izgleda da je u pravu Viktor Novak, kada kao najmlađi beneventanski kodeks (poluuglati tip) u Dalmaciji, praktično završetak njezinog višestoljetnog uporabnog kontinuiteta, ocjenjuje upravo splitski rukopis *Historiae Salonitanae* arhidakona Tome (1266; neki od zapisa pisanih morfološki degradiranom beneventanom u *kartularima sv. Marije* i *Supetarskom govore*, ipak, za uporabu još i u 14. stoljeću).

Uz *Codex traguriensis* pridodan je tekst poznat u znanosti kao *Qualiter* (zbog naslova *Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungariae*) ili *Pacta conventa* koji je, zbog implikacija u interpretiranju državno–pravnih odnosa između Hrvatske i Mađarske, dugo i intenzivno intrigirao hrvatsku historiografiju. Spis, naime, govori o tome kako predstavnici 12 hrvatskih plemena sklapaju s kraljem Kolomanom godine 1102. — po svojoj volji, slobodno i prema uvjetima što su ih oni postavili — ugovor o priznavanju njegove vlasti. Autentičnost tog dokumenta, kao međudržavnog ugovora, osporena je utvrđivanjem činjenice da je *ustanova plemstva* »12 plemena« utemeljena tek oko polovice 14. stoljeća.

Početkom 16. stoljeća, anonimni kompilator načinio je preradu Tomine *Historije* (ta prerada je ostala ispod razine predložka), izostavivši iz nje neke dijelove koji su mu se činili manje važnima za oslikavanje splitske crkvene povijesti, ali i proširujući istodobno tekst svoje kompilacije (»loš kompilator« ocjena je za nj Nade Klaić) podacima nekih iznimno važnih izvora koje Toma u svojoj kronici nije iskoristio. Tako koncipiran spis, poznat kao *Historia Salonitana maior* (Farlatijev naziv) sačuvan je u osam rukopisa (Stjepan Gunjača) od kojih je najstariji danas poznati (nastao ne poslije 1513) onaj, ranom humanistikom pisani primjerice, u arhivu vatikanske *Kongregacije za promicanje vjere*. U tekst *Historia salonitana maior*, primjerice, ubačena je legenda o Zvonimirovoj pogibiji, a iz građe dostupne mu u splitskom nadbiskupskom arhivu prerađivač–kroničar unosi u svoj spis nekoliko dragocjenih dokumenata: zaključke splitskih sabora iz 10. stoljeća (i, nepotpuno, sabora iz 1185) kao i poznata pisma pape Ivana X. kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu Viševiću te dalmatinskom episkopatu, kleru i dr.

Historiografiji se i u 14. stoljeću posvetilo nekoliko kroničara čiji se tekstovi koncepcijom i jezičnoizražajnim kvalitetama ne uzdižu — s iznimkom izvanrednog spisa zadarskog biskupa Nikole Matafara (?) *Obsidio jadransis* i A Cutheisove *Tabule* — do razine *Historiae Salonitanae*. Ipak,

svi ti spisi predstavljaju ne samo elemente kontinuiteta u razvoju historiografije, nego i vrijedne izvore za pojedine segmente povijesnog procesa našeg razvijenog srednjovjekovlja.

Ugledni splitski patricij Miha Madijev de Barbazanis (rođen oko 1284) u svojoj krnjoj (sačuvan je tek dio drugog dijela koji počinje sa zbivanjima u god. 1290) i ne baš dotjeranom latinštinom pisanoj kronici *De gestis Romanorum Imperatorum et Summorum Pontificum* — nastaloj sudeći po simpatijama iskazanim prema Anžuvincima, vjerojatno poslije zadraskog mira (1358) i uspostavljanja anžuvinske vlasti u Splitu — sinkronizira i isprepleće, bez nekog sustava, kratke vijesti o europskim i domaćim zbivanjima i osobama. Pored djela pojedinih papa, njemačkih careva i vojvoda, njega napose zanimaju prilike i sukobi u susjednoj Italiji, gvelfi i gibelini, mletačka politika prema Dalmaciji, ali donosi i podatke o srpskim vladarima »O Stefanu sinu kralja Uroša«, »O Urošu kralju Raške«, o domaćim biskupima i nadbiskupima (bilješka o smrti Augustina Kažotića 1329) i priča o podrijetlu građana Splita dovodeći Splićane u vezu s Trojancima (očit utjecaj Tomine kronike i uvodnog dijela splitskog statuta Percevala iz Ferma). Barbazanis — čija je *Kronika*, u stanovitom smislu, nastavak Tomine *Historije* — detaljnije se zadržao na događanjima relevantnima za njegovu sredinu, pa posvećuje dosta prostora ocrtavanju sukoba dalmatinskih gradova (Splita, Trogira, Šibenika) s moćnim bribirskim knezovima Šubićima, prikazuje borbe Šubića s Nelipčićima, Kurjakovićima, Babonićima i Anžuvincima, a posebno mu je emotivno angažiran opis pada bana Mladena. O Šubićima on, općenito, sudi krajnje subjektivno, ocjenjujući ih samo kao trajnu opasnost mirnom razvoju i prosperitetu njegova grada. U svakom slučaju, osim svoje neprijeporne vrijednosti narativnog izvora, Barbazanisova *Kronika* (poput ostalih sličnih spisa) ima i jednu drugu, ne manje važnu vrijednost — zanimljiva je kao specifična emanacija svijesti vremena: vjeran odslik psihologije, intelektualnog vidokruga (pozivanje na Lukana, Ovidija, Seneku), političkih opredjeljenja i osobnih interesa tipičnog predstavnika patricijskog sloja jednog našeg srednjovjekovnog komunalnog ambijenta. Stil je Barbazanisove kronike na mahove meditativan, obilježen sklonošću retoričkim efektima, metaforičnosti i emotivnom, patetičkomoralizatorskom izravnom obraćanju osobama o kojima piše.

Goticom pisan Barbazanisov rukopis uključen je u *Codex Traguriensis*, zajedno s Tominom *Historijom*, tekstom *Qualitera* i djelom splitskog kroničara A Cutheisa *Tabula...* (u Lucićevu izdanju *De Regno*, 1666., naslov je *Summa historiarum tabula A Cutheis: De gestis civium spalatinarum...*) koje je komponirano, kako autor navodi, od građe »iz različitih rukopisa prošlih vremena«, negdje u posljednjoj četvrti 14. stoljeća. Cutheisova kronika prvorazredan je izvor, osobito u svom središnjem dijelu u kojem je prikazana predaja Splita i Trogira Ludoviku I. Anžuvincu

(1357). Počinje dojmljivim prikazom kuge u Splitu godine 1348., a završava bitkom na rijeci Marici godine 1371. — i pismom što ga je »turski car po imenu Morbazan« uputio papi Grguru XI. Spis mjestimice prestaje biti kronikom i prelazi u tekst koji funkcionira na razini književnog, estetički dostatnog izvješća djelujući kao svojevrsan »memorable« (prema Jollesovoj klasifikaciji jednostavnih oblika) u kojem se živost i dramatičnost realističkog — mjestimice, štoviše, potencirano naturalističkog — opisa (prizori kuge u Splitu, otpora Splićana i Trogirana Mlečanima godine 1357) smjenjuje s uspješnom karakterizacijom čovjeka i njegovih postupaka (poglavlje o Hugolinu, splitskom nadbiskupu koje Cutheis započinje majstorski oslikanim ulaskom Hugolina i njegove pratnje u Split 14. siječnja 1349).

Ne samo kao izvor za mletačko podsjedanje Zadra godine 1345/46. nego i kao svojevrsan publicističko–memoarski pokušaj s izraženom proanžuvinskom i antimletačkom tendencijom, predstavlja se tekst anonimnog autora (najvjerojatnije Nikola Matafar, zadarski nadbiskup i crkveni pisac)⁵⁷ *Obsidio Iadrensis* (*Opsada zadarska* — spis nastao nedugo nakon opisanih zbivanja). Djelo književno visokoobrazovanog čovjeka — studirao je u Padovi kao učenik znamenitog kanonista Johannesesa Andree — protkano biblijskim reminiscencama i navodima iz crkvenih otaca, ali i iz klasičnih autora, *Obsidio* je štivo pisano, ne samo retorički kultiviranom frazom, nego i nervom temperamentnog, angažiranog pripovjedača, i oštrog promatrača čija živa naracija i vješta kompozicija još i danas mogu djelovati na senzibilitet čitatelja.

Obsidio je, neprijeporno, »...jedan od najvrednijih pripovjednih izvora za dalmatinsku povijest XIV. st...«, koji po metodi »...ništa ne zaostaje za sličnim djelima iz XIX. st.«.⁵⁸ Autor, u vrlo sustavan i točan prikaz zbivanja, uključuje, naime, prvorazrednu izvornu građu vezanu uz prvi rat Ludovika Anžuvinskog s Venecijom za Zadar: duždeva i Ludovikova pisma, sadržaje pregovora i izlaganja poslanikâ. Namjera ovoga dvodijelnog spisa (I. dio 32. gl., II. dio 22. gl.) izložena je ovako: »Da ne bi tako strašno nasilje što su ga izvršili Mlečani tokom vremena palo u zaborav, nego da bi se njihova okrutnost predala sjećanju potomaka, nastojao sam u ovom spisu jasno prikazati po poglavljima pojedinačna vojnička djela i

57 Zadarski patricij, rođen potkraj 13. stoljeća, 1320. vikar padovanskog biskupa Ildo-brandinija, prijatelja Petrarkina, što upućuje i na moguće poznanstvo Matafarovo s autorom *Kanonijera*. Godine 1333. imenovan je za nadbiskupa zadarskog. Poslije Ludovikova poraza, u ratu s Venecijom, odlazi iz Zadra u progonstvo, u Padovu, ponovno na mjestu biskupskog vikara, gdje stječe doktorat *utrisque iuris*, a prije sklapanja zadarskog mira vraća se u Zadar. Napisao je (oko 1351) liturgijsko–kanonski i ritualni manual *Thesaurus pontificum*. O razlozima koji navode na zaključak da je nadbiskup Nikola autor i *Opsade zadarske*, usp. N. Klaić, *Zadar u srednjem vijeku...* str. 338–343.

58 Isto kao u bilj. 46, str. 343. i 341.

borbe obiju strana«. ⁵⁹ Vrsnoću ovoga, po mnogočemu zaista iznimnog, narativnog izvora podiže njegova izražena literarnost zamjetna podjednako u kompoziciji i jezično–stilskim odlikama djela kao i u neporecivom pripovjedačkom talentu piščevu. Privlače pozornost, primjerice, dinamični, slikovito predani prizori ratnih zgoda, stradanja i borbi: podroban prikaz jedinica mletačke flote pred Zadrom, zlodjelâ i nasiljâ što ih čine mletački napadači, borbe oko lanca što je zatvarao pristup u luku, osvajanje jedne mletačke »marane«, napeto iščekivanje Ludovikove vojske u gradu i oduševljenje kada se pročulo da kralj stiže, požar bastide pred gradskim zidinama, razočaranje zbog oklijevanja dviju bliskih banskih vojski da priteknu u pomoć opsjednutim Zadranima, krvavo ugušenje bune pučana nezadovoljnih ratnom politikom patricijata i, naposljetku, dramatični finale — opis situacije u gradu prepuštenom napadaču te posljednja glava pod naslovom *Kako Mlečani, usprkos obećanju danom pod zakletvom muče i zlostavljaju Zadrane*. Kao kontrapunkt očaju ovih završnih poglavlja djeluje onaj usklik iz *Pisma* u uvodu *Opsadi*: ⁶⁰ »*Za pobjedu naroda grada Zadra!*«. I, doista, posve je jasno zašto je pisac ovog djela, nakon mletačke pobjede, morao ostati anonimn! Inače, osim prikaza borbi i unutrašnjih odnosa između patricija i pučana tijekom rata, *Opsada* pruža i dragocjene podatke o nekim drugim, širim političkim relacijama (npr. neuspjelo zadarsko poslanstvo Ludoviku u Bihać kao izlika Mlečanima za pohod na grad, uloga bosanskog bana Stjepana II. kojega autor optužuje — ne neopravdano — za izdaju i dogovor s Mlečanima nazivajući ga ogorčeno »banom lašcem« i dr.).

Anonimna *Chronica Iadrensis*, po promletačkoj opredijeljenosti svog autora, izrazito je suprotstavljena raspoloženju kakvim odiše *Obsidio*. I tu je kroniku izdao Ivan Lucić u *De regno...* (1666).

Anonimni pripis iz *Supetaruskog kartulara* (druga polovica 14. i početak 15. stoljeća), s osloncem na *Pacta conventa*, govori o ustanovi dvanaest hrvatskih plemena koja je, tobože, iz svojih redova birala banove i župane. Stavljajući »savez plemstva« dvanaestoro plemena u vrijeme hrvatskih narodnih vladara, splitski anonim nabraja hrvatske banove od kralja Svetopelega do kralja Zvonimira, s prepoznatljivom namjerom da se istakne uloga nižeg plemstva u društvenom životu srednjovjekovne Hrvatske.

U maniri suhog kroničarskog kazivanja, s mnogo podataka o vlastitom životu i djelovanju u političkom životu komune (kojoj je u više navrata bio

59 Prijevod Veljka Gortana (usp. *Hrvatski latinisti I*, PHSK 2, Zagreb 1969, str. 88. Ovo je dio uvodnog teksta pod zaglavljem *Epistola auctoris ad illum, pro cuius rogatu praesens opus est editum* koji počinje rečenicom karakterističnom za autorov stav prema onome o čemu piše: »Victoriae populi urbis Iaderae!« (»Za pobjedu naroda grada Zadra!«).

60 Usp. bilj. 48.

rektorom) te s, povijesno zanimljivim, prikazima gradske svakodnevice, funkcioniranja komunalne administracije ili obavijestima o problemima i drugih dalmatinskih komunalnih središta, no, bez one temperamentne autorske zauzetosti zbivanjima i literarnosti prikaza tipičnih za *Obsidio*, zadarski je patricij Paulus de Paulo (Pavao Pavlović) u svom spisu *Memoriale Pauli de Paulo, patricii Iadrensis* nanizao važnija zbivanja između godina 1371–1408. (djelo završava potanko ocrtanim ulaskom Ladislava Napuljskog u Zadar). Pavlovićeva se kronika u literaturi svrstava u red najznačajnijih narativnih izvora za studij politike Anžuvina prema Zadru, napose za kraljevanja Ladislavova.

Svoju je kroniku na razmeđu 14/15. stoljeća dobio i otok Brač iz pera Dujma Hrankovića, župnika Nerežišća, arhiprezbitera Brača i kasnijeg biskupa hvarsko–bračko–viškog. Krnji i mjestimice oštećen tekst kratkoga, ali zanimljivo pisanog Hrankovićeve spisa *Braciae Insulae Descriptio* (1405) donosi u uvodnom dijelu temeljne napomene o otoku, njegovoj prirodi, stanovnicima, naseljima i gospodarstvu, a zatim slijedi pregled povijesti otoka od antike do srednjega vijeka. Pričanje se prekida opisima borbi što su ih Bračani vodili s »razbojnicima i prokletnicima« Neretljanima »qui ut agrestes et barbari piraticam artem exercebant«, pa naposljetku opsjednu i nakon »mnogo dana« osvoje i razore grad Brač, zlostavljajući otočane (izvrgnute i saracenskim gusarskim napadima) što je trajalo sve dok Neretljani nisu od mletačkog dužda bili »victi et destructi« (zbivanja oko god. 1000).

FABULARNA PROZA

Latinska *fabularna proza* (pasijska, hagiografsko–legendarna) što je nastajala u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim središtima, koliko god bila izraz težnje za književno oblikovanim priopćajem — pisana, dakle, i s estetičkom namjerom — po svojoj je lokalnoj determiniranosti redovito služila komunalnoj političkoj pragmatici. Inače, ove su hagiografske legende, dijelovima svojih fabula, relevantni narativni izvori kako za političku, tako i za društvenu i kulturnu povijest sredina i razdobljâ u kojima su stvarane. Arhidakon Toma u svoju *Historiju* unosi nekoliko hagiografsko–legendarnih spisa dijelom u funkciji argumenta koji svjedoči o prvenstvu i metropolitanskom pravu splitske crkve, dijelom pak kao ilustraciju subjektivnom interpretiranju odnosa grad — hrvatsko, seosko zaleđe. Među prve spadaju spisi *De sancto Domnio et sancto Domnionie* (gl. III) i *De translatione sanctorum Domnii et Anastasii* (gl. XII).

Upravo Tomina interpretacija prve od tih dviju legendi izvanredno pokazuje kako se manipuliralo hagiografskom građom. Poznato je da se Split domogao metropolije godine 925. zahvaljujući i, u stvari apokrifnoj, tradiciji o salonitanskom apostolicitetu, odnosno, biskupu Domniju, tobožnjem učeniku sv. Petra koji ovoga šalje u Dalmaciju, gdje je Domnij postao organizatorom salonitanske crkve, njezinim martirom (za *Trajana*, 53–117), a kasnije i patronom grada u kojem mu se čuvaju kosti. Toma — kako je već upozorio Lovro Katić — ne želeći, dakako, opovrći tu predaju, ali ne mogavši ni prešutjeti povijesno autentičnu osobu sv. Domnija (Dujma), stvarnoga osnivača i biskupa salonitanske crkve u 3. stoljeću, mučenika iz vremena *Dioklecijanovih progona* (između 303–311) — za kojega je znao da su mu kosti pohranjene u lateranskoj kapeli u Rimu — uvodi legendarnu tradiciju o *dva* mučenika sličnog imena *Domnij* — Domnion. Ovaj drugi je — po Tominoj konstrukciji — bio dekapitiran i pokopan u Rimu, ali kako je »imao isto ime kao blaženi Domnije biskup« (zbog čega bi »mnogo puta« dolazilo i do zamjene), Solinjani ugrabe njegovo tijelo i s velikim ga počastima prenesu u Solin.

Prema Tominu pričanju u *Historiji*, poznati je splitski nadbiskup Lovro (2. pol. 11. st.) zamolio pisca Adama Parižanina koji se zadržao u Splitu na putu za Atenu, da stare hagiografske legende o salonitanskim mučenicima i patronima Splita iz vremena cara Dioklecijana, sv. Dujmu (Domniju) i sv. Stašu (Anastaziju), pisane nedotjeranim, jednostavnim govorom (»inculto sermone«) obnovi u retoričko–stilskim ornatom obogaćenom izrazu (»lepido satis dictamine«). Ovaj to učini i uz to u metričkom govoru (»metrico sermone«) sastavi himne i sve ono što bi se moralo pjevati u čast sv. Dujma. U splitskoj je sredini Lovrina vremena (a, zacijelo, i prije) živjela, dakle, pisana predaja o životima (*Vitae*) dvojice martira i čudesima praćenom nalaženju i prijenosu njihovih moći iz Solina u Split, koju je u 13. stoljeću očito dobro poznao i Toma iskoristivši je, na svoj način, u *Historiji*.

Iz stoljeća što slijede, dolazi nekoliko redakcija ovih latinskih legendarnih tekstova (izdao ih je D. Farlati u *Illyricum sacrum*, t. I.: *Ecclesia Salonitana*, Venecija 1751), a iz 16. je stoljeća hrvatsko–čakavska verzija oba *Života* i *Prijenosa* (»prinesenja teles«) u rukopisu što se čuva u knjižnici franjevačkog samostana u Dubrovniku (rpk. fr. 141. st.).

Toma je u svom spisu iskoristio i podatke iz *Života sv. Rajnerija* (Arnira), teksta koji je sačuvan samo u kasnoj hrvatskoj verziji iz 18. stoljeća, a značajan je za ocjenu odnosâ splitskog nadbiskupa s bizantskim carem (Emanuelom; darivanje splitske crkve) i s hrvatskim zaleđem (sukob s Kačićima oko lokaliteta Srinjina na Mosoru, zbog kojeg Kačići godine 1180. kamenuju Rajnerija prilikom njegova uvođenja u posjed, tj. izvršenja, po njihovoj prosudbi, nepravedne sudske presude).

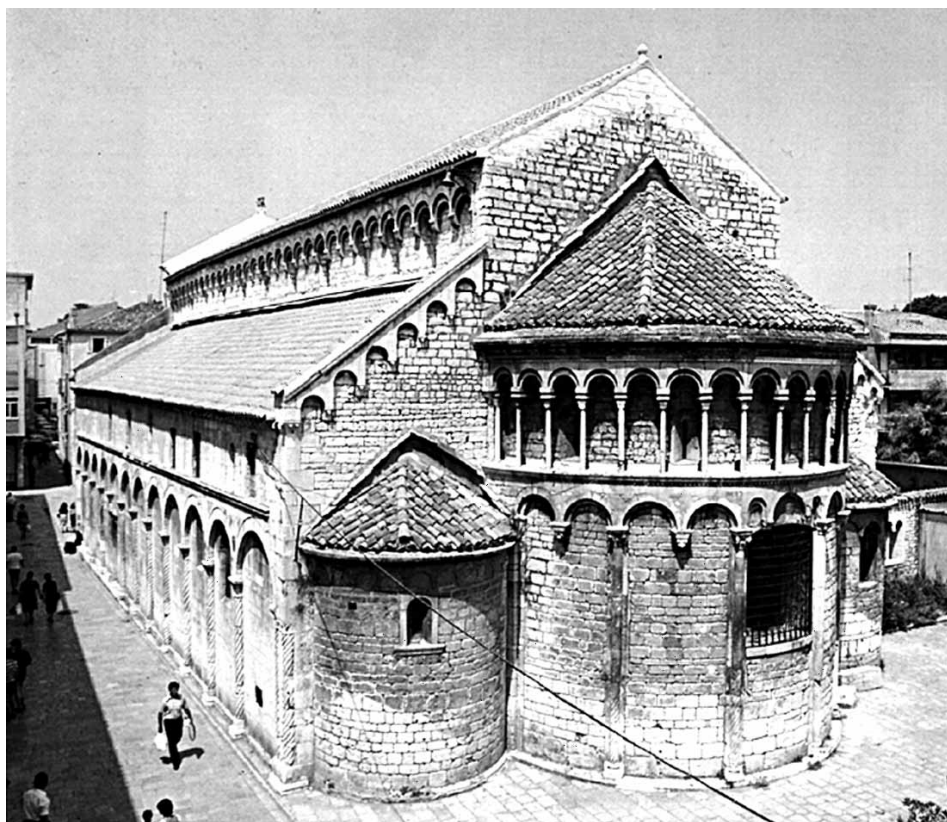
Poput ostalih dalmatinskih komuna i srednjovjekovni Zadar njeguje kult svojih patrona sv. Stošije (Anastazije) i sv. Krševana (Chrysogona). Osnovom je toga kulta, kao i drugdje, čudesima ispunjena fabularna, hagiografskolegendarna proza tipa *passio, inventio, translatio*.

Goticom pisani dvostupačni rukopis 13. stoljeća (21 ff.; pergamena, crveni inicijali od kojih su neki i figuralno ornamentirani likom sv. Krševana),⁶¹ nekoć nedvojbeno dio knjižnice samostana sv. Krševana, kasnije u knjižnici ugledne zadarske obitelji Filippi, sadrži pored *Uvoda* tekstove nekoliko *Muka*: sv. Krševana (s opisom smrti sv. Zoila koji pokapa tijelo Krševanovo), triju sestara, akvilejskih mučenica, sv. Agape, sv. Chionie i sv. Irene te sv. Anastazije, sirmijske mučenice, iza čije pasije⁶² slijedi legenda o iznašašću i prijenosu moći sv. Krševana u Zadar (*Translatio beati Grysgoni Martiris*). Za zadarsko duhovno ozračje, prestiž i dignitet zadarske crkvene tradicije ovaj je tekst podjednako značajan kao i onaj o Donatovu prijenosu moći sv. Anastazije u Zadar. U retoričkostilski podignutom tonu karakterističnom za ovu »jednostavnu formu« (A. Jolles) razvija se naracija o tome kako po Božjem proumu, u trenutku kada Zadrani odluče podignuti baziliku u čast sv. Krševanu kojemu sv. Anastazija — čije su moći u njihovu gradu — »bijaše pratiteljicom u mukama«, neka »mulier honesta nomine Dionita«, došavši skupljati bilje na mjesto zvano »Jadera vetula« (stari Zadar) gdje su se nalazili »bezbrojni mramorni grobovi« svetih, začuje iz jednog groba glas sv. Krševana koji je upućuje da Zadranima i njihovu biskupu javi kako je on prenesen u ovu provinciju (kasnije se saznaje da su njegov mramorni lijes prenijeli anđeli) »iz ljubavi prema stanovnicima ovog grada« da bi ga oni dostojno pohranili u svojoj sredini. Pričanje se nastavlja prikazom čudesima ispunjenog prijenosa moći, epizodom o krađi ruke sv. Krševana od strane trojice redovnika koji s njom bježe u provinciju Marab gdje žive Mirmidonci i, potom o čudesnim ozdravljenjima »mnogih nemoćnih i bolesnih od raznih bolesti« koji su pohodili tu relikviju prije nego što je Mirmidonci⁶³ svečano vraćaju »cum honore immenso« svečevu tijelu u Zadar gdje

61 Dio izdvojen iz nekada velikog kodeksa s brojnim svetačkim legendama. Usp. Vitaliano Brunelli, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al 1409...* (pretisak), Trst 1974., gl. X, str. 169.

62 Ovakav je redoslijed, prema Vit. Brunelliju, u skladu s »običnim vremenima« u kojima je legendarni tekst tipa *translatio* »morao slijediti, a ne prethoditi« legendarnim pasijama spomenutih svetaca (usp. u bilj. 50. nav. dj. str. 169). Inače, znakovito je, za rano-srednjovjekovni (9. st.) zadarski kulturni ambijent i tradiciju odnosa s Bizantom da su sva imena u ovoj prvoj grupi zadarskih svetaca i patrona grčka, kao i to da su u Krševanovu prijenosu zamjetni grčki leksemi.

63 Za određenje »provincije Marab« kao zemlje Hrvata, konkretno biskupije u Ninu i utvrđivanje značenja imena Mirmidonci = Hrvati (s konotacijom »barbarski, grubi«),

Crkva sv. Krševana u Zadru

se ponovno događaju čuda oko Krševanovih moći. Nakon završetka *Prijenosa* slijedi zanimljiv — za ocjenu pažljiva odnosa prema knjizi u srednjovjekovlju — zapis monaha samostana sv. Krševana, Zoila Ivanova, datiran godinom 1498., u kojem ovaj piše da je obnovio rukopis, vraćajući mu svježinu boje što se — zbog očito česte uporabe — tijekom vremena izbrisalo i izbljedjelo.

Nije moguće je točno utvrditi kada je nastao arhetip legende o prijenosu moći sv. Stošije iz Konstantinopola u Zadar (*Historia translationis sancte Anastasie*). Po mišljenju Vitaliana Brunellija to se dogodilo »nekoliko stoljeća poslije biskupa Donata«. Legenda, spletena oko prijenosa moći sirmijske »djevice i mučenice« u metropolu bizantske provincije Dalmacije, naknadno je redigirana, a posljednja je prerada izvedena po svoj pri-

---

usp. Radoslav Katičić, »Zadrani i Mirmindonci oko moći sv. Krševana«, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split 1993., str. 191–201.

lici u 16. stoljeću.⁶⁴ U legendi se, inače, posebna pažnja i važnost pridaju biskupu Donatu (8/9. st.), jednoj od najistaknutijih osoba zadarskoga ranog srednjeg vijeka⁶⁵ (Vit. Brunelli, N. Klaić). Za autora legende o sv. Stošiji, on je »religiosus et sanctissimus vir« uglednik, koji čak zajedno s mletačkim duždem Benenatom odlazi kao poslanik Karla Velikoga u »svetoj misiji« mira, caru Niceforu u Konstantinopol. Ovdje oni nalaze moći sv. Stošije, »djevice i mučenice, dragocjeno blago, dragocjenije od svakog bogatstva od dragog kamenja i zlata«. S tijelom svetičinim, Donat i Benenato plove put Zadra, uz usputna čudesna ozdravljenja slijepih, gluhih, uzetih, kljastih, gubavih i opsjednutih zlim duhovima. U Zadru, međutim, dolazi do sukoba između Donata i Benenata koji želi »dragocjeno tijelo« odvesti u Veneciju. Tome se usprotivi Nebo i Božji znaci (pomrčina, suprotni vjetar, valovi) pokazuju mu da tijelo svete mučenice mora ostaviti »u posjedu Donatovu, svećenstva i zadarskog puka«. Opisujući prijenos moći u grad, sastavljač legende prenosi svečani čin u retorički ponesenoj eksklamaciji: »Ali, nijedan jezik ne može iskazati i razum shvatiti, koliki slijepi opet zadobiše vid, koliki uzeti ozdraviše, koliki su oslobođeni zlih duhova!«. ⁶⁶

Teško je ne zamijetiti razliku između ovih legendi i predaja posvećenih patronima dalmatinskih srednjovjekovnih komuna, od kotorskog sv. Tripuna do rapskog sv. Kristofora, ili sv. Gaudencija Osorskoga, i najvećeg dijela legendarnih »vita« ili »pasija« u kojima se pričanje usredotočuje isključivo na osobu sveca i martira s jedinom željom da se u njegovu životu ili mucu sublimno opredmeti religiozni, ideološki, imperativ epohe: apsolutna, samozatajna predanost vjeri, odlazak u smrt kao potvrda tome i nagrada. Stvara se tako univerzalni »exemplum« dostojan nasljeđivanja i čašćenja. U lokalno određenim legendarnim tekstovima (napose kada je riječ o tipovima *inventio* i *translatio*), redovito su, međutim, enkodirani — ovisno o redaktoru više ili manje primjetno — elementi koji upućuju na konkretne crkvene, komunalnopolitičke interese pojedinih sredina. Iz interpretacije zbivanja prepoznatljivo izbija namjera da se snagom kulta, legendarne tradicije o svecu–zaštitniku djeluje na crti aktualnih potreba: potvrđivanju ugleda grada i učvršćenju njegovih pozici-

64 Do takva je zaključka, na osnovi analize nekih realija (arhitektura, npr.) u postojećem tekstu *Prijenosa*, došao Vit. Brunelli (usp. nav. dj. 188). Brunelli daje talijanski prijevod legende (nav. dj. str. 185–186). Latinski izvornik v. u Farlatija i Račkog.

65 Einhard u *Annales I* spominje pod godinom 805. biskupa Donata i zadarskog kneza Pavla kao članove dalmatsko–venetskog poslanstva upućenog Karlu Velikom u Diedenhofen (Thionville).

66 Prema jednoj kasnijoj tradiciji koja »nema nikakve veze« sa sv. Donatom, njemu se pripisivao i prijenos ostalih mučenika u Zadar o kojima govori *Historia translationis sancte Anastasie* (osim Teodota); usp. Vit. Brunelli, nav. dj., str. 203.

ja u odnosima suparništva s ostalim komunama (pitanje metropolije, npr., ali i drugoga) ili u sukobima s hrvatskim elementom u zaleđu. I po sve je opravdana, stoga, jedna općenita napomena N. Klaić o tome kako je »Za Zadar... u svakom slučaju bilo šteta što u pravo vrijeme nije nabavio neke druge moći — nekoga sveca iz apostolskih vremena — jer bi s nekim starijim relikvijama očito lakše u X. st. vodio borbu sa splitskim biskupom za prvenstvo među dalmatinskim biskupima«. ⁶⁷

Legendu *Vita Beati Joannis Confessoris Episcopis Traguriensis et eius Miracula*, koja priča o životu Ivana Orsinija, trogirskog biskupa od 1063. do 1110. i jednog od najznačajnijih dionika u reformnim crkvenim previranjima u Dalmaciji, napisao je godine 1203., na osnovi teksta nekog anonimnog autora, nastalog polovicom 12. stoljeća, arhiđakon Treguan iz Firence, kasniji trogirski biskup, prema podacima u oštećenim kodeksima koji su se, kako on kaže, »od starosti već raspadali«. Osim što donosi podatke o biskupovanju Orsinijevu — nerijetko s ponekom živo i plastično ispričanom sekvencom (biskupovo čudesno uništenje Kolomanova opsadnog tornja, nalaženje svečeva tijela, mletačka pljačka grada i oskvrnuće tijela, čudesna ozdravljenja) — spis je značajan i kao izvor koji opisuje Kolomanovo podsjedanje Zadra godine 1105. Latinski tekst ove legende izdao je Ivan Lucić u Rimu godine 1657., a hrvatska verzija sačuvana je u *Vrtlu Petra Lucića* (oca Ivanova).

Legenda o tri čuda sv. Kristofora, zaštitnika Raba, *Historia sancti Christophori martyris* vjerodostojna je kao povijesni izvor za normansku opsadu Raba, kratkotrajno osvajanje otoka i grada — što ga je, po Kolomanovu nalogu (vjerojatno poslije 1105) izveo njegov ban Ugra — kao i za drugi ugarski pokušaj osvajanja Raba, predvođen kraljevim županom Sergijem čije je brodovlje uništeno u Supetarskoj Dragi. Redaktorom je *Historije* — uporabivši starije izvore i predaje (»...ex historiis antiquis ac senioribus civibus legissem et audivissem...«) — bio rapski biskup Juraj Kostica, na početku 14. stoljeća (1308). U tekstu je sukladno poetici svećake legende prikazana tobožnja zasluga relikvije sv. Kristofora za poraz Unraga (Normana, Varjaga) i kraljeve vojske u obje ugarske navale.

I dok je u slučaju drugog i trećeg »čuda« o kojima priča ova legenda jasno da je riječ o ugarskom osvajačkom pohodu i podsjedanju grada, tzv. »prvo čudo« ponovno je u novije vrijeme — nakon interpretacija teksta D. Farlatija i F. Račkoga u 18. i 19. stoljeću te studiozne rasprave G. Prage iz 1931. o kultu sv. Nikole i počecima normanskog vojevanja na Jadranu u kojoj se govori i o »prvom čudu« iz rapske legende — izazvalo diskusiju o stvarnoj povijesnoj podlozi legendarne fabule. U tom se početnom dijelu

67 Nada Klaić — Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku* (II), Zadar 1976., str. 107.

Historiae sancti Christophori priča, naime, o tome kako je na Rab navalio »neki narod Unraga« (»*quedam gens Unragorum*«) od kojega se Rabljani obrane zahvaljujući svom biskupu Domnani koji na gradske zidine donosi relikvijar s moćima sv. Kristofora, zaštitnika grada, pred kojima »dux« neprijateljske vojske, pada na koljena i zajedno sa svojim ratnicima odaje hvalu sv. Kristoforu. Ta pobjeda Rabljana dogodila se, prema legendi, 9. svibnja 1075. Postavljena je teza (Luj Margetić)⁶⁸ da se i ovdje, kao i u ostala dva »čuda«, radi o Ugrima, samo što je greškom redaktora legende, biskupa Kostice, došlo do metateze, pa je ime tog napadačkog naroda zabilježeno kao *Unragorum* umjesto *Ungarorum*. Takvu je interpretaciju polemički otklonila Nada Klaić (pristajući uz čitanje i povijesni komentar Račkoga: *Unragorum = Varagorum*).⁶⁹ Prema njezinu sudu, opća povijesna konstelacija 70–ih god. 11. st. i, napose, izvori ne dopuštaju ni u kom slučaju pretpostavku o nekom ugarskom prodoru u Dalmaciju u vremenu prije 1091., pa tako otpada mogućnost da se i ovo prvo »čudo« poveže s Ugrima. Riječ je o Amikovim Normanima–Varjazima (Waringima) koji su za pontifikata Grgura VII., u veljači 1075., kao »plaćenici... u službi pape« prodrli u Dalmaciju i opsjedali Rab (od 14. IV. do 9. V.) koji se uspio obraniti (što nije uspjelo paškoj Časki). Giuseppe Praga, kojega je u kontekstu njegova studija početaka ratova s Normanima na Jadranu⁷⁰ posebno zanimalo rapsko prvo »čudo« sv. Kristofora (dao je i kritičko izdanje njegova teksta), upozorava na anakroničnost i povijesnu neutemeljenost legendarnog fabuliranja satkanog oko tobožnjeg djelovanja svečevih moći na napadački »gens Unragorum« i njegova vojvodu. Pragina su filološko–povijesna istraživanja pokazala, naime, da na Rabu u 11. stoljeću, u vremenu kada se, prema *Historiji* zbilo prvo »čudo«, nije bilo uopće nekog posebnog kulta sv. Kristofora (onomastika), a, osim toga, podastrti su »neoporecivi dokazi« da je njegova relikvija (glava u srebrnoj škrinjici) kojom je, prema legendi, biskup Domnana otklonio opasnost od grada bila na otok donesena tek »u posljednjoj četvrti 12. stoljeća«. Riječ je u ovom slučaju, dakle, o tipičnoj legendarnoj fikciji koja ne podliježe kronološkoj preciznosti, nego je kasniju lokalnu predaju o čudesnoj moći relikvije mučenika sa Samosa jednostavno projicirala i na jedan raniji, za povijest grada i otoka presudan, događaj.

68 Luj Margetić, »O napadačima iz prvog čuda legende o sv. Krištoforu«, *Jadranski zbornik* 10/1976–1978, Pula–Rijeka 1978., str. 103–117.

69 Usp. Nada Klaić, »Još o prvom »čudo« iz djela *Historia sancti Cristophori martiris*«, *Jadranski zbornik* 12/1982–1985, Pula–Rijeka 1985., str. 525–538.

70 Giuseppe Praga, *La traslazione di S. Nicolò e i primordi delle guerre normanne in Adriatico*. Archivio storico per la Dalmazia VI/fasc. 61, 62, 63, 65, Rim 1931.

U duhovnosti srednjeg vijeka legendarno–kultni spisi o svecima–zaštitnicima gradova, poput nekih ovdje spomenutih, imaju posebnu, moglo bi se reći mobilizatorsku funkciju. Otuda i nastojanje komuna da se izabere što ugledniji i moćniji patron (pa čak i da se — utvrdi li se da je to politički oportuno — napusti dotadašnji i izabere novi; usp. u tom smislu primjer s kultom sv. Anastazije i sv. Krševana u Zadru ili značenje splitskog izbora sv. Dujma u borbi za metropoliju). Jednostavno — i do kraja točno — G. Praga objašnjava taj fenomen kao element psihologije čovjeka srednjeg vijeka koji je trebao »svog« svecu–vođu »...non solo per pregarlo ed onorarlo, ma per *vivere, agire e combattere* sotto il suo regno. *Soprattutto per combattere*«. ⁷¹

Opisima čudesa, nalaženja i prijenosa svetačkih moći, ali i nekim elementima društvene i političke stvarnosti protkana je hagiografsko–legendarna potka najstarije dubrovačke kronike, djela — pretpostavlja se — iz 13/14. stoljeća, poznate kao *Miletii versus* (*Milecijeva kronika*); sačuvan je samo ulomak tog versificiranog teksta (91 heksametar).

Za dubrovačko je duhovnotradicijsko ozračje značajna napomena, uz datirani podatak o prijenosu tjelesnih ostataka nekih Lovre, Andrije i Petra u Dubrovnik, prema kojoj je tada bila »pronađena... i glava sv. Vlaha« (»et Blasii... caput esse repertum«) a »tekla (je) je godina tisuću dvadeset šesta«, o čemu svjedoči Milecije koji je »ove... stihove sastavio«.

Za prosudbu dodirâ, protoka tekstova između latinske i latiničko–hrvatske (čakavske) pismenosti važna je činjenica da su gotovo svi spomenuti hagiografski spisi prevedeni na hrvatski ili čak — poput *legende o sv. Ar-niru* — sačuvani samo u hrvatskoj verziji. O komunikacijskom intenzitetu ostvarenom u tom segmentu pismenosti rječito govori podatak da su se legende o kojima je riječ stoljećima i pronosile i širile u prijepisima, dopirući sve do 17. i 18. stoljeća kada su i tiskane (Lucić, Farlati).

71 G. Praga, nav. dj., fasc. VI, str. 4. (kurziv E. H.).

PRIRODNOZNANSTVENI SPISI. MEDICINSKI TRAKTATI

Već u 12. stoljeću naša je sredina dala europskoj znanosti jedno značajno ime Herman Dalmatin (Hermanus Dalmata Slavus de Carinthia) koji u jednom svom spisu navodi da je rođen u Istri. Herman, vjerojatno benediktinac, školovan u platonističkoj akademiji Teodorika iz Chartresa, svoje je (tek djelomice nam poznato) znanstveno djelovanje započeo prijevodima astroloških = astronomskih traktata arapskih i židovskih autora (npr. Abu Mašarov *Introductorium in astronomiam*, po svoj prilici, i astronomske tablice al Khwarizmijeve, a uz to i astrološki traktat Saula ben Bišra *Zaelis fatidica* ili *Prognostica*). Kao orijentalist-arabist prihvatio se i prevođenja *Kur'ana* (taj nedovršeni prijevod završio je Robert de Retine godine 1143) i raspravâ o Muhamedu i islamu. Glavno Hermanovo prevoditeljsko djelo predstavlja, međutim, prijevod (1143) s arapskog Ptolemejeva *Planisphaeriuma* (uz komentare arapskog astronoma Al-Majritija), čime je europska skolastičkofilozofijska misao dobila mogućnost izravna uvida u sintezu Ptolemejevih astronomskih poimanja utemeljenih na tezi o geocentričnosti planetarnog sustava (kao što je ranijim Hermanovim prijevodom načela Euklidove geometrije, s arapskog, europskoj znanosti približeno učenje o euklidovskom, trodimenzionalnom prostoru). Pored nekih drugih izvornih djela s područja egzaktnih znanosti (matematike, astronomije, meteorologije) koja mu se pripisuju, Herman Dalmatin je autor filozofijskog traktata *De essentiis* (1143) o pet aristotelovskih kategorija; to je svojevrsna sinteza aristotelizma, platonizma i neoplatonističkih ideja.

O zanimanju za prirodne znanosti, napose astronomiju, na hrvatskom prostoru od 12. do 14. stoljeća, svjedoči i ovdje već spomenuti (vidi tekst uz bilj. 51) rukopis *Astronomskog kalendara* napisan oko godine 1292. u zadarskom samostanu sv. Krševana, tom prevažnom duhovnoradijacijskom žarištu našeg srednjovjekovlja.

Dominikanski samostan u Dubrovniku posjeduje niz spisa o fizici, matematici i prirodnoj, pored ostalog npr. posjeduje i rukopis iz 14. stoljeća *Physica*, djelo najvećeg predstavnika arapskog aristotelizma Avicene (Ibn Sine), njegovo djelo *Liber coeli et mundi* (ti su spisi vjerojatno već tada bili dio samostanske knjižnice), zatim primjerak spisa Tome Akvinskog *Concordantie super Physicam* (14. st.) i dr.⁷² U našem je duhovnom

72 »U tom samostanu postoje još neki tekstovi koji svjedoče o utjecajima prirodnoznanstvenih ideja u našim krajevima. Tu je rukopis Nicolausa Boneta o Aristotelovih osam knjiga o fizici, zatim djelo Ioannesa Dumbletona o logici i prirodnoj filozofiji, te matematičko djelo Juliusa Firmicusa Maternusa iz matematike, koji svi potječu iz 14. i 15. stoljeća. Danas se više ne nalaze u Dominikanskoj knjižnici rukopisi koji su ranije postojali,

ozračju (Pula, Trogir) nastalo između 1323–1338. i djelo talijanskog liječnika Petra Buona (iz Ferrare) s područja alkemije (u stvari prirodne filozofije) *Pretiosa Margarita Novella*.

U Zadru je, pak, godine 1319. nastalo medicinsko djelo Guglielma da Varignana, potomka ugledne bolonjske liječničke obitelji, *De curandis aegritudinibus*. Varignana, liječnik u Zadru, bio je i zdravstvenim savjetnikom hrvatskog bana Mladena II. Šubića kojemu je, kao svom zaštitniku, i posvetio ovaj spis retorički ponesenim riječima: »Svima vi-teškim krepovima opasanome i ne manje umnom krunom ovjenčanomu velemožnomu gospodinu, svomu vazda gospodaru Mladinu, Hrvata i Bosne banu i vrhovnomu gospodinu čitave Humske zemlje, njegov duhom podanik Vilim Varignana, profesor znanosti i umjetnosti medicinske«. ⁷³

Najstariji poznati pisac medicinskih traktata hrvatskog podrijetla je Dominko Dubrovčanin (Dominicus de Ragusa, 1365–1427) koji je završio studij na sveučilištu u Bologni, a nekoliko je godina bio profesorom medicine u Sieni (1421–1426). Sačuvani su Dominkovi rukopisi uglavnom građa njegovih predavanja i obilježeni su zamjetno utjecajem arapske medicinske tradicije. (Abu ar Razi, lat. Rhazes i Abu ibn Sina, lat. Avicenna). Elemente izvornog zaključivanja u svezi s liječenjem uroloških oboljenja i uloga sadrži njegov spis *Consilium aud curam lapidis et podagrae*, iz godine 1421.

---

najvjerojatnije u srednjem vijeku iz kojeg potječu. To su djelo o Aristotelovim knjigama o nastajanju i propadanju, komentari na Aristotelovih osam knjiga iz fizike bez naznake autora te komentari na Aristotelovo djelo o nebu i svijetu. Tu se u srednjem vijeku nalazilo i djelo Honoriusa Augustodunensisa *Imago mundi...*« (Žarko Dadić, nav. dj. str. 32).

⁷³ Prijevod s latinskog Vjekoslava Klaića (*Povijest Hrvata III*, 1974., str. 41). Kada je riječ o srednjovjekovnoj medicinskoj literaturi i medicini na hrvatskom prostoru, valja posebno upozoriti na niz rasprava M. D. Grmeka u drugoj polovici 20. stoljeća.